

1905

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK
UPPSALA

Landsmålsarkivet

Dalarna

Rättvik o. Bodö

1905

Berg, Erik, 1928

Svar på VLMA:s frågel. 27
om jordens bearbetning.

16 bl. 42

L. B.
Ecc. S. B.

I

Jordens bearbetning.

Dalarna.

Rättvik-Boda

Erik Berg,

1 Dragare och anspann m.m.

Den, som kör, heter körkar. Tömjäm, så en Boda-1928.
 Kart. Dragare heter drägar. Vi skull fol a au väs en drägar. Vi skulle haft oss en dragare. Så vi mill pä
rar, dra (drä) vi själva. När vi mylla (kupa) pota-
 tis, dra vi själva. Av ättor har man här kört endast
 med en häst. Det är först i nutiden, som ordren 'enkelt'
 och 'kör i par' inkommit. Oxar ha ej använts. Shu vi
para? Ska vi para = kör i par? Utarje gård har vandi-
 gen indast en häst: skar o paras, fä vi lov a bit
iffron väss. Skall det paras, fä vi lov a byta ihop
oss. Spänna för hästen, heter alltid 'sätt fär'. I du
käress? I du sätt fär? Är du till reds, reds, i ordning?
 Itar du sätt fär? (hästen, förstås). Spänna från heter
'ta från'. I du käji från? Itar du kagit ifrån? (Vänstra)
 sidan om hästen är körsida. Tillrop: så! Hästen sättes
igång med smackning. Smack pän! Fös pän! Fös

O. Hjäm
m.O. para
iv.

Landsm. Upps. 1905

E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

O. laga från

II plro! stannar trass. För: plro ta braks! går trass
braktängis. För (h)ömma dä! stiger trass ätsida - kom-
ma da, misusmärssaba! ett skrämtuktuykt, som jag
bränt. Om det gärde en bräst eller get, vet jag ej. Men
att följa färan vid präjning: Följ fär!

?

} O. honna

} O. fär f.

Arbets tid i sträckt: mät mäl. En varv eller vända = en om- O. mät-mäl

gång kring återn. Nä je a gjort 3 vändor tä, skor je
ta istn pusta mran fä tugga litet. Kär jag gjort
3 vändor till, skor jag läta brästn pusta, vidan trass
fär tugga (äta) litet. Vita, användes också. Vända, an-
vändes även pi amat säu: Ä du bort-ä plöja pi yäli
än? ja, je va dit e vända i gär. Kar du bröjnt plöja
uppe i gärde ännu? Arbets tid en för bräst och trass ungefär:
kl 7-12 och 1-7 med en litn vast (t. ex. 30 min) väst före-
och eftermiddagen. Blev vasterna intagna, fick man stå
i mät mäl. Låg arbets färet nära gärden, kunde man även
jär e vända tä frukt. gör en vända (på ett par timmar)
till frukt. Ä en sådan arbets dag kunde man plöja 15

mm
mm

Landsm. Upps. 1905
E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA
DAL. Frgl. 27

III smestund = 20 ar. Att plöja och så 12 smestund ansågs lagom efter gammalt. Ungar, flickor & vuxna karlar kunde nog driva (vrederna, jorsera) något mera, ända till 20 smestund. 1 smestund = 1/4 ar ungefär. 1 kat = 80 smestund värna. Detta i äppel åker; vallplöming, ristning, quite ej så fort.

Skäklor var olika för vinter och sommar: Vinter skäklar var ä plöj skäklar. Dessa fättes omedelbart vid plöjen och karven. Varken linor eller svängplatser användes. Nu, när det ofta köres med par, användes parstjä, en enkel bom med skavelanspänning i vardera ändar. I al (jorden), där skaklorna höra hop med redskapet, är anordningen likn som fig. 2 utvisar. (a) keta skänår (b) skalmor. Hälan för fätkande vid seten keta: alhvölär = alhälan, där setens ala skall trädas genom.

2. Redskap. Jordbruksredskap, säger man.

Polies & faries, Polysa och farysa, som fig 5 visar, användas vid odning. Flåtracka, fig 6. En enkelt och lättare tracka av samma typ men med jämn, bred undervant, kette

G. skakel

G. ysa

III luta. Fig 7 visade en koep. Stenstjappar å stentnoster obs.
 äro stora staggor. 'Speti' hetta efter gammalt järntänja (stänga).
Spädn å stjifilar, spadar och skufflar som fig 8. Sköv. } O. järnstäng
kor, skovlar, hult av trä; skoskovel, skoskovel med järn } O. skoskovel
sko. Fig 8 är en spade, numera hult av järn. En skuffel
 har uppvikta kanter efter följande skaff. Grep och dyng-
grip, dinggrip, sexpinnegrip. Fig 10 e vanliga hjarkor, är
vanliga traktor. De gamla plagarna voro vändplagar. Hö-
ger- och vänster (handtag, eller plaghandval). Å de gamla
 plagarna var endast ett handtag - st är åsn (åsn). fig f) och
 i) och j) äro nya anordningar med namn från fabriken.
 Etändskivan hetta fjöl, viken satt å höger sida. k) väll
 och den utskjutande kanter stjär. m) välluddn. Tar
 man bort ås, handtag och bill, så är endast plagkroppen
plagkroppen kvar. o) är brösto, brösket. p) handside. q) sola brösk
 och hållis. Någon anordning att inglera färvmas brudd, var
 ej funnits efter gammalt. Plagtyper som fig 12, 13 = 14 kan-
 ner man ej till två. Dock hade vi e käsja (käfa) och å stid ?

Afföl
 bill
 skär
 udd
 sola
 brösk
 hål

Landsm. Ups. 1905
 d. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA
 DAL. Fgl. 27

VI

dock den skinnaden att e) mussjösom sitta framme
 vid g) framstån. Als användes kä mitt kräds å pärmen
ma. --- att myrva krädan och potatisen med. Fig 18
 är en god typ för dräjat, att mitta (myrva) potatis med.
 Uttrycket ärja och änjekrot finns i här. Finnplog har
 varit obekant, men har blivit införd att användas vid be-
 redning av skogsmark för frösådd. En gammalt visste man
 ej av stordd, och de, som nu användas, är av nymodig
 form. Karv. Endast 2 typer: Klöskarva som fig 23 med
 krokiga pinnar och gränkarva, kättpinnkarva eller
äkkarva (benämnes olika) som fig 22, dock med flera
 stökar och 36 pinnar. Smärreman utan pinnar heter krä
krä. Klöskarvpinnar vore väjda framåt, men vore ej
 utpraktade till bilsform, senare på 1870 ^{tal} började man
 med bilsform. Den hade 7 pinnar. Klöskarven hade hand-
 tag och en krok i framändan, på viken staköfrian,
 (vankjen en järning) traktades. Vian = vidjan. Namnet
 är tydligen kvar sen vidjan (av björk) användes till bindle.

diel.?

O. ärder

Landsm. Upps. 1905

E. Berg, 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

O. karv f.

? jf. Slod!

O. krän.

VII Spåttinnkarven har draganordning vid båda sidor,
nästan diagonalt, så att, när man kört fram till änd-
tan av ^{hög} ständes ej karven utan endast hästen. Där-
vid användes en trevärt kroke, härskroke. Se teckn!
Körsvennen lyfter ut kroken; vänder hästen och hakar
fast på andra sidan.

Spåttinnkarven började bli känd och infördes omkring bör-
jan av vårt ärtumråde. Ett korna med hovar heter karva.

Vält. Vältn var gjord av en tjock, adlad furustock
med i ändarna indragna nålar. Den hade ej fram och
sittanordning. Skalmarna, något böjda, hakades på
nålar genom ett barrat hål. Skalmarna kunde
behöva lätt sammanbindas med ett tag framför vält-
ten för att ej falla av i vändningar. Skurtrög var
känd men ej musskapa.

3. Höst- och vinterpjämnig.

Med äker menas också fastmark. (En av dikens eller gärds
gärd begränsat fält heter ävd ett gammalt uttryck.) } O. Ävan?

Landsm. Upps. 1905
E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA
DAL. Frgl. 27

VIII

som autumn försvinns. Det, som körs samtidigt och
 besås med ett säde, kallas helt enkelt för 'körning'.
 = teg. je a 3 körningar på Jäda (håda Boda) ävanti.
 Jag har 3 tegar (och säden) på detta fält. I du till jol.
 ti Skurbrötningen? ja, je a e liki rimsa ss vs rygän.
 Skar du jord i Skurbrötningen? ja, jag ^{har} en liten kromsa
 söder vid gårdsgärdan (vid södra gårdsgärdan). Sand, land
krägelstand.

O. körning

Höslämnung. När en "körning" är besädd, kallas den allmänt
 skötts = skötte. korstills, magstills, havrestills.
 Först när säden är värdig kan plöjningen börja och
 detta beror på väderlekken. När höslämnungen kan
 börja och ^{sluta} kan jag alltså säga. Island kommer pros-
ker så tidigt, att värden av åker blir oplöjd till vñ-
ren. Så får man ländisplöja = vårplöja. För kördags-
 verken på 1890 betalte jag 2,50 a 3 kr. Plöjen och köm-
 narerna sköttes av en karl, men vid rikning, vårplöj-
 ning, behövdes en, som kramps färär = krampa färarna.

O. plöja

O. fram
ka v.

Landsm. Upps. 1905
 E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA
 DAL. Frgl. 27

IX

Kampan det plöjda fältet är plöjning. Om plöjningen skall gå bra, måste jorden vara tagen fuktig, ej för torr, ej för sur.

O. plöjning

Fegtäppning. Stitjär är i allmänhet rektangulära. Man kör föra upp och föra ned längs efter tegern. Så dit ingen-
hing som vindnar vid ändarna, så kör man ändå ^{fram} och
så slipper vändteq. Ena gången ska stitja stälpas it
å nästa gång stälpas ihop. . . . skall stycket stjäpas it
. . . stjäpas ihop. I föra fallet börjar man i kanter-
na, i senare fallet på tegerns mitt. Figurplöjning använ-
des ej.

O. stälpa
pass.

Fär, föra, användes ~~gitt~~ ^{om} både den omvända
tilltan och föran, där den legat. Stit då, så int fält
käbar! Vart fält o då? Nodi fära. Stita dig, så an
föran (tilltan) ej gav till staka! Vart falter kan då?
Med i föran. tröning är vändteqen triker tvärförkör-
ning. Tvärförkörning. Stustälpling och hopsstälpling.
Kampan på olika färors vet man ej av.

O. färf.

Landsm. Ups. 1905

A. Berg, 1928, RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

X

B. Tommo adv.

Kon Tomma-utan att plagen är i jorden. Fjäsri = den smala man
 märkte över vid handels. Men de vänder, som utmärkte fjärrins
 bred, 3 steg var vanligt, ~~de som vänder~~ (även de kallades
fjäsror. En man gick före den, som satte och stäpade ena
 foten. Det måtte dra fjäsror. Lot = lott användes endast
 om skogsmark, en skogs-lot. Fjäg för slogång. Ja a en
smal (bred) fjäg op i Rudum. Ja var en smut (bred)
fjäg op i Ruduvångarna.

B. fjäre m.

B. ristning f.

Plöjning av vass måtte rista. Fältet måtte sedan ristning.
 Andra årets plöjning är användning. Swär- eller vassplöj-
 ning användes ej.

4 Svädelsbruk och gödsling.

Sväsåker, kräde. Får ska i kvar kräde! Får åstad och
kraven kräden! Kräde är skur vi i kräde pi åkrarna.
Kräde är ska vi ha kräde opp i åkrarna. Dessa stilsje
ska krädes mäste är. Detta (åker)slycke skall krädes
mästa är. Skur Ni slå diståge nå i år? Nå, vi måtte fol på krä
dad doss gången. Ska Ni slå litväng (något) i år?

B. kräde m.

kräde v.

Landsm. Upps. 1905

E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

81 Sj, vi måtte aut för bräda det denna gång. Så snart värsä-
den var urdanskörd, skulle brädan plöjas. Sedan under
sommarens lopp millets bräda ma al, aut inresturiat, omväx- } bräda
lande med varning. Stora stumar sprängdes med bergsprut,
och lades upp i stumrösen.

Sitning. Byarna med angivande äkrerfält ligger trärskutes van-
ligen så högt att dikning ej ifrågakommer, men myrö-
dingar måste dikas. Mirlindor (Myrlindor = tegel mellan
dikena) gjordes 3 eller trögt 4 stänger breda, beroende
på hur vattensjukt marken var. 1 stäng = 2 famnar = 6 alnar
= 12 fot = 3,6 meter. Dikets djup var omkring 6 kvartar = 90 cm.
med mer eller mindre sluttande sidor. Endast spade
användes jämte (vid myrdikning) flåkratta, fänyxa och yxa.
Diljo (dike), avlopps diljo, utlopps diljo, hjuvud diljo. I fall
täckviken någon gång gjordes, fylldes de med sten.
Täckdikning med rör till har kunnat på sistu tiden.
Diljosjola, dikesjorden, brötes ut med spade. Kantem
längs diket heter diljos kant och den uppkastade jor-

Landsm. Upps. 1905
E. Berg. 1928. RÄTTEVIK o. BODA

DAL. Frgl. 27

Om diljosfall, dikesfall. (Hästr torv, träsko torv: Lagg
att diljos lägga igen. . . Om vattnet rinner tillbaka
i diket, vi ko bakvatten, blir bakvatten.

Broar byggdes av trä: 2 eller 3 väsar och tälje, ta-
ket, av bräder eller klumpor och kakor.

Göd akron (göda akern). Dinga: gödsel från stall och fjös.

(Fähus) Kudinga (ko...) ist - staus - svin - och kiidinga. → B. dynga f.

Kiidinga d. ä. från kättar för järn och gitter | Dingstadm =
gödselstegen, i undantagsplatsen. Dingst. (Häst dinga ä tack-
dinga e kräftugost. Itäkt - och färdynna är kräftugost.

Om järn du i dag? Ja kör dinga, eller: ja ät ä ma
ding körning. Uad gör du i dag? Ja kör dynga, eller:

Ja träs ja med dyngkörning. Redskap: dynggröp, sko-
vot (skövot kota) ä e (Hälsa kä dra in ma (ifall kärna an-
vändes), på vintern stämp vi taess. . . . kastor all dra ut

med. . . . stjälpa vi taess. Körda: för vintern: Kronstadi
dingstadi, dingstadi. Kronstadi, dyngstadi, dyngstadi
för sommaren: dingkärra. Yran gräpar fumros, anvån.

XIII des dingjat, spänjat för itastningen. Dymkärren
har löshaybar gavet. Endast i undantagsfall ^{fall.} tjärlte korn-
norma till ^{vis} gödselkörning. Inga vrenonier. Singköror=
dymkärren. Vid vintertkörningen lades lasevis med
lämpligt mullarum mellan laseen. Högen klappades
ihop med skoven, men ingen betäckning. På våren
måtte man drä ä tjälis, dra av tjälren.

Bred dinga (sprida gödsel). Efter gammalt gödselades ej till
vägen, utan gödseln användes för korn och potatis.
Stråtan kördes när ovrädet böygade växa t. ex. en gång
varje månad. Åkerkyrorna voro så små, att ^{man} fram med
att hålla dem rena, isynnerhet från kotovräs.

5 Uår- och hästsädd.

Säningsfida börjar nu? Säningsfiden börjar nu. yo-
lä redor sä. Jorden reds sig. Utsäds = utsätet. Gro-
varketen provades genom att lägga kornen mellan papper
och 2 pennbänrikar. Säden grov vrälter. Bredder
fram fram vrälter fram.

Landsm. Upps. 1905

E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Fgl. 27

XIV

Så myllpöns trawades på hjälten, men ej såddes.
Dinga breddes = gödsen spriddes och trawades före sådden.
Därtill användes klösharva. Såden myllades ned
med grannharva. Man trawade vanligen smeddor (substantiv).
2 smeddor före sådden och 2 efter. Utan kunde } O. Snedda f.
trawningen ske långsätter, eller ändätter.

Sådden. Fältet var ej större än utsädet gick i en
säck, konareivase, pösi. Säckjappa användes, och så-
den kastades med en hand. Säckjappan var tvett av trä.
En rem eller båg fästes i handtagen och togs över hu-
vudet på högra axeln och under vänstra armen, som
fick hålla säckjappan stadigt. (En trästäm i nästa stycke
är fört omskrivet). Ungen mistar fick det bli vid sanningen,
men svallbrändar kunde bli i rågen och då kunde
man så på vårså. Gräsfrö såddes efteråt utan med-
myllning. Nu är så färdigt = färdigt. Årsten undant
kä vältas. Rågen brukade ej vältas, ej ens på våren.
Råg, rog, rojon = rågen. Sådä a kömi opp (vint o. ljud)

Landsm. Upps. 1905

DAL. Frgl. 27 E. Berg. 1928. RÄTIVIK o. BODA

DAI E.-1

XIV

Såden tror kammitt upp. Brodden sticht upp. Brodden
 slicker upp. 8 a komi när ät på, så kors gätnor. Det B. ät n.
 tror kammitt något (slags) ät (som äter), så kornet
 gusnar. — Vid en del gårdar hade de en liten kärgård,
 (kättyärd) 5 a 6 steg i fyrkant, vanligvis omgäven av gård-
 gård. Där sattes rotor (kättröter) och käl. Plantorna upp-
 drogos i pläntskulle, söder om en vägg. Pläntskulle, (plänt-
 skullen eller saven) bestod oftast av en gammal ding-
korv, (dyngstabe) och sattes ej alltid på marken utan på
 stötkor (föter) / eller $\frac{1}{2}$ alm högt mot väggen. Rotfrö (kät-
 rötfrö) sattes skurdam direkt på sängen. Morotsäng
 hade de också i kärgård. datur: Vi a morotssti Kärgårdäm
Vi ka morötter i kättyärdem.

B. käl-
gård

B. plänt-
skulle

Provoöring är ju ungammal, men i våra bygdar skilde det i
 ringa skala, många inte alls. Provjäls förvades i ena kö-
 met av en myrlinda, ungefär 3x5 steg; eller ändå van-
 ligare: i askan efter brända välav på slagängarna.
 Vargi vår (kättyärd) innan gräset bröjats spira, skull slajors

B. rov-gård

Londen, Upps. 1905
 E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA
 DAL. Frgl. 27

XVI

~~domas ä (dona har olika betydelse: ^{ordna} stada, t. ex. don ä bali!
 don bort verktygär! Gör bordet rent, plocka bort! Sla
 bort verktygen! iständ: laga t. ex. Mor doner mat,
 mor lagar mat. Skomärn doner skönär. Mor lagar
 smat. Skomakörin lagar skorna.)~~
 Nufjaurn kvist och
 annat plockades och väfsades ihop i högar, det var välat.
 För att inte tjurar skulle bita hovjälts (-gårdet), var ^{och} an-
 nan knepig nog att förlägga hovbandet mitt innt i en
 åker. Frött slöddes ut, mor var mindre tån (trougen beron-
 de på tillgången) och trensning och gauring kom i ipräpa.
 Sät pärur. Hur det går till? Vi vär ut sätapärur, sätpo-
 tabiden, sedan den dagen fönt blivit skuren i 2 eller
 3 dagar varje. Brodd (brodd grodd) måste finnas för varje
 bit. Far kör med als och vi sätta ti vararo (i varannan)
 fär (fära). Om hästern (hakt vi opp dem ma grävur.
 - - - hakt vi opp dem (pärur) med grävur = haktan.
 Kommet skall säis, när björklovet är som musöron, är en god
 regel, som duger än i dag. Mera vet jag om gammal tro.

Landsm. Upps. 1905
 E. Berg. 1928. RÄTTVIK o. BODA

DAL. Frel. 77

Coll.:
 Sätt-pärur f

Päurvik
 i Nov. 1928
 Erik Berg